

ולבי אומר לי – בעקבות רש"י

מים ראשונים: בפירושו בפרשת תצוה, משתמש רש"י בביטוי "ולבי אומר לי" במשמעות שאין לי הסבר ברור לעניין, אבל נראה לי לומר כך וכך. נראה מקור זה להלן. בעקבות ביטוי לשוני זה, שכנראה רש"י הוא שטבע אותו, עשינו מעבר מהיר על מקורות אחרי רש"י שעשו (ושלא עשו) שימוש בביטוי זה. וכמובן שלא נוכל להביא אלא מעט מן המעט.

רש"י שמות פרק כח פסוק ד – מהו האפוד?

חושן - תכשיט כנגד הלב: ואפוד - לא שמעתי ולא מצאתי בברייתא פירוש תבניתו, ולבי אומר לי שהוא חגור לו מאחוריו, רחבו כרוחב גב איש, כמין סינר שקורין פורצינייט בלעז [חגורה] שחוגרות השרות כשרוכבות על הסוסים ... לכך אני אומר שעל שם הסינר של מטה קרוי אפוד, על שם שאופדו ומקשטו בו ... והקֶשֶׁב הוא החגור שלמעלה הימנו, והכתפות קבועות בו. ועוד אומר לי לבי, שיש ראייה שהוא מין לבוש, שתרגם יונתן (שמואל ב ו יד) ודוד חגור אפוד בד - כרדוט דבוץ. ותרגם כמו כן מעילים - כרדוטין, במעשה תמר אחות אבשלום (שמואל ב יג יח) "כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים"¹.

כלי יקר בראשית טו ח פרשת לך לך – לבי אומר וגומר

"במה אדע כי אירשנה". חז"ל אמרו (נדרים לב א) בעבור שאמר אברם במה אדע - נענש ב"ידוע תדע". והשכל ימאן לקבל דרוש זה שסיבלו בניו עונש גדול כזה בעבור האות ששאל אברם ... על כן **לבי אומר וגומר** שגלות מצרים היו לו סיבות אחרות ונחלקו בו חז"ל ותמצא כל הדעות במהר"י אברבנאל כי ידו קבצם ...²

עקידת יצחק דברים שער צ (פרשת ואתחנן) – בפרשני ספר

והנה לבי אומר לי כי עיקר זה הענין הנכבד השרישו משה רבן של נביאים מפי הגבורה ושמו בפינו למען זכור את כל מצות י"י המוטלות עלינו ונוכל להעבירם בכל יום תמיד על רעיונינו במעט מהקושי והטורח. והוא במה שסדר לפנינו לקרוא פרשה קטנה בכל יום תמיד פעמיים שלוש כדי שתהא שגורה בפי עוללים ויונקים, יועילו מאד דבריה וראשי פרקיה. אם מצד הרגילות והבקיאות הנפלא בה ואם מצד היות דבריה ספור מקרים עוברים עלינו תמיד וכו'.³

¹ לא באנו כאן לדון במעשה האפוד עצמו כי אם במטבע הלשון שטבע רש"י "ולבי אומר לי", היינו שלאחר שלא מצא במדרשים פירוש לאפוד, מעלה רש"י רעיון משלו בהשראת לבוש הנשים המכובדות "השרות הרוכבות על סוסים" שראה בסביבתו, גם כאשר יש לו לכאורה ראייה מפסוקים בשמואל ב ומהתרגום שלהם. (תרגום אונקלוס בפרשה: "ואיפודא" לא מסייע הרבה). אם לא טעינו, לרש"י זכות הראשונים על הביטוי "ולבי אומר לי" וזו הפעם היחידה שרש"י נעזר בביטוי זה בפירושו לתורה ולמקרא כולו. וכבר העיר גיסנו ר' שמואל ריינר ה"ו שאולי אין זה מקרה שבפירוש האפוד דווקא נעזר רש"י בלבו, שהרי האפוד היה חגור סביב לבו של אהרון ועליו החושן ובו האורים ותומים שהיו "על לב אהרון" (שמות כח כח). עוד נדגיש, שבמקומות רבים בפירושו למקרא לא נמנע רש"י מלכתוב: "איני יודע" או "לא ידעתי" – תכונה שמאפיינת ענק ועניו כרש"י. אך כאן הוא לא עושה זאת ומביא פירוש "מלבן" ומחדש את הביטוי "ולבי אומר לי". אנו מבקשים לעקוב אחרי גלגולו של ביטוי זה בספרות הפרשנית והתורנית - האם ילכו גדולי ישראל בעקבות רש"י? ולנושא "לא ידעתי" – איני יודע" נייחד בע"ה דף מיוחד בפרשת תולדות, שם מצויה הפעם הראשונה שרש"י נוקט לשון זו, בפירושו לבראשית כח ה: "אם יעקב ועשו - איני יודע מה מלמדנו".

² לא מצאנו את הביטוי "לבי אומר לי" בפרשני המקרא הראשונים שלאחר רש"י. אבל כן, בפרשנים המאוחרים. מכולם, בולט פירוש זה של כלי יקר (רבי שלמה אפרים מלונטשיץ מאה 17), עליו הרחבנו בדברינו [במה אדע כי אירשנה – האם חטא אברהם?](#) בפרשת לך לך. כאן רק נציב על הלשון התקיפה: "ולבי אומר וגומר", בעוד שבלשונו של רש"י נשמע טון יותר מהוסס שיכול להתפרש: כך נראה לי עד שייבוא מאן דהוא ויראה לי אחרת. בלשון זו משתמש כלי יקר גם פירושו לפסוק בבראשית ו' ו "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ", שם הוא מבקש לדחות את כל הפירושים השונים המתחבטים מה פשר הדבר שהקב"ה מתנחם, והוא אומר שם: "וענין נחמה זו וענין ויתעצב אל לבו הוא דרוש עמוק עמוק מי ימצאנו האריכו בו למעניתם כל החוקרים זה אומר בכה וזה בכה וכולם כמתנבאים. וכן הרבה עניינים בתורה סתומים וחתומים, אשר בכולם לבי אומר וגומר שלא להאריך בדושים אלו כי ילאה השכל האנושי מלהשיגם וכו'". לבי אומר שלא לומר. ראו פירוש זה בדברינו [וינחם ה' כי עשה את האדם](#) בפרשת בראשית. וכך גם בפירושו בשמות יב כו פרשת בא בדיון על פסוקי התורה לבן הרשע ולבן שאינו יודע לשאול כשהוא דוחה הסברים של אחרים (אברבנאל) ואומר: "על כן לבי אומר שלא זו הדרך, אלא כך ביאור הענין וכו'". ויש עוד שניים, בבראשית יח ט ולב ה.

³ פירוש עקידת יצחק לרבי יצחק ב"ר משה עראמה, ספרד מאה 15, נדרש כאן לאמנות הזכירה והזכרון ונעזר בביטוי "לבי אומר לי" כשהוא מעלה על נס את שיטת הזכירה שהשריש משה רבנו בתורה (בהשוואה למה "שהמציאו חכמי הגויים", ראו בפירושו שם). והוא משתמש בביטוי זה גם בפירושו לבראשית שער כז ודברים כי תבא שער צח. בכך נראה שהוא קדם לכלי יקר, וכך גם בפירושי אברבנאל (בראשית יב) ואלשיך. אפשר שפרשנים ספרדיים אלה הגיעו לביטוי זה מכח עצמם, אך כיוון שהם מזכירים ומכירים את רש"י לא מעט, נשאיר לרש"י את תהי הבכורה. כך או כך, נראה שבמשך מאות שנים, פרשנים שקדמו להם ושהכירו היטב את רש"י, לא השתמשו בביטוי "לבי אומר לי". בפרשנים מאוחרים יותר מהמאות 17 ואילך כגון: הכתב והקבלה, אמת ליעקב, משך חכמה, יש שימוש בביטוי. עד כאן בתמצית בפרשנות המקרא, להלן נתמקד בערוץ של ספרות ההלכה וגם שם נשתדל להביא את המקורות בסדר כרונולוגי (היסטורי) וגם שם לא נוכל לטעום אלא מקצה יערת הדבש.

רש"י מסכת עירובין דף נ עמוד א – בהלכות מעשר בהמה

כגון שטעה וקרא לעשירי תשיעי ולאחד עשר עשירי - קיימא לן דעשירי מעשר, ואחד עשר קרב שלמים. ומה בין שלמים למעשר? שהשלמים טעונין סמיכה ונסכים ותנופת חזה ושוק... מה שאין כן במעשר, והשתא דקרא בבת אחת ולא ידע הי עשירי גמור והי אחד עשר שנקרא עשירי - בעו תרוייהו תנופת חזה ושוק וסמיכה. ולבי אומר דאינו מברך על התנופה ועל הסמיכה דלא ליהוי ברכה לבטלה. וְנִסְכִּים יביא נסכי קרבן אחד על תנאי, ויאמר: אם זה שלמים - יהיו על זה, ואם לאו - יהיו על חברו.⁴

האמונה והבטחון לרמב"ן פרק ה – כתורה למשה מסיני

דבר ידוע הוא כי כל תיבה ותיבה של תורה תשתנה כפי השתנות נְקוּדָה, אף על פי שלא ישתנו אותיות. גם יש תיבות הרבה שאם תנקד אותם בנקוד אחד יהיו כל אותיות שורש בה. ואם תנקד אותם בנקוד אחר ישתנה ענינה... וכן יש לומר כי השם בן ד' אותיות לפי נקודו שיכוין אותו מי שידע לבנות בנינו. אם יכוין על בנין שהנקוד ההוא יורה עליו תקובל תפילתו ויענוהו מן השמים. ואל יהיה זה רחוק בעיניך, כי אילולי שאני חדשתי מלבי, הייתי אומר שהוא הלכה למשה מסיני.⁵

שו"ת הרשב"א חלק א סימן תיד – על הדורשים במעשה מרכבה

... ואותם אנשים האַנְוִשִׁים שאמרת שמגלים פנים לדרוש בראש הצבור בבתי כנסיות במעשה מרכבה. יגלו שמים עוונם על שדורשים דברי הבאי ומפרסמים ברבים שיגעונם. אך אמנם באשר האשמתם על שמגלים מה שכיסה עתיקו של עולם, **אומר לי לבי** שלא גילו דבר מן הנעלם ואין בידם עוון הגלוי. וסכלותם ומיעוט ידיעתם הצילום מחטאתם. ומה שידרשו מצד הגלוי – מותר, כי ידעתי שלא נגלו דבר מן הנסתר. אך מן התימה הצנועים, איך ימשכו את ידיהם מלהוכיח אותם על פניהם שלא יקלו ראשם לדרוש ברבים דבר שובב מגדל לבב. בין לדעת שעלו במרכבה ודרשוהו ולרבים גילוהו, בין שנלאו למצוא הפתח ובשוא החליפוהו.⁶

ספר אור זרוע חלק ב הלכות אבילות סימן תכב – קבורה לאדם רשע

ואדם ידוע שהא בעל עבירות, לא מיבעיא⁷ שאין מצוה להתעסק בקבורתו אלא שאסור להתעסק בקבורתו... **הלכך אומר לי לבי** אני יצחק המחבר: שאסור להתעסק בקבורת אדם שידוע שהוא רשע ולא עשה תשובה, אבל

⁴ רש"י שחידש את הביטוי "לבי אומר לי" בפירושו למקרא, עושה זאת גם בפירושו לגמרא בדין מעשר בהמה שנולד ספק במנייה ומי הוא העשירי, שמקריבים מספק שניים: אחד בתורת מעשר והשני בתורת שלמים. רש"י נדרש לבעיה שיש הבדל באופן הקרבת שלמים ומעשר (שקרבן שלמים טעון "סמיכה ונסכים ותנופה" ואילו מעשר – לא) ומציע מלבו שיביאו מספק נסכים ויעשו תנופה על שני הקרבנות אבל לא יברכו. נראה שהחידוש כאן הוא פשוט יותר שהרי "ספק ברכות לקולא", אבל עניינינו הוא בביטוי "מלבי אני אומר" ולא בפרטי הדינים. גם כאן, בדומה לפירושו למקרא, זה השימוש היחיד שרש"י עושה בביטוי "ולבי אומר לי". אין עוד מופע של ביטוי זה או דומה לו (לפי מיטב או גריעות חיפושיו) בכל פירושו רש"י לתלמוד. וגם כאן, בדומה לפרשנות המקרא, ראשוני פרשני התלמוד נמנעים משימוש בביטוי זה, אבל פרשני תלמוד מאוחרים כשיטה מקובצת (מאה 16), ים של שלמה (כנ"ל) ועוד, משתמשים בביטוי. נראה שיש קו דומה בין פרשני המקרא והתלמוד שבאים אחרי רש"י. הראשונים נמנעים או ממעטים מאד ואילו האחרונים מאמצים ולא מהססים להשתמש בביטוי "מלבי אני אומר". אך קביעה זו היא 'בערבון מוגבלי וע'ס סקירה מהירה ולא ממצה שערךנו. ולהלן כאמור, מספר "טעימות".

⁵ אם לא טעינו, אזי לרמב"ן שהוא אולי הקרוב כרונולוגית לזמנו של רש"י מכל שאר המקורות שהבאנו (כ 150 שנה מפרידות ביניהם), שמור השימוש החזק ביותר של הביטוי "מלבי אני אומר". חידוש שאדם אומר מלבו ומרגיש הזדהות פנימית עמוקה איתו ומשוכנע בלב תמים ושלם באמת הפנימית שלו – הרי הוא כהלכה למשה מסיני. וכבר אמרו חכמים בירושלמי חגיגה פרק א הלכה ח שכל מה שתלמיד עתיד להורות (לחדש) כבר נאמר למשה מסיני (ראו שם ההקשר [ללוחות השניים](#) דווקא). ומי לנו כרמב"ן 'תלמיד וותיק' ונאמן. כרונולוגית עפ"י מה שמצאנו וסדרנו, רמב"ן הוא בין הראשונים אחרי רש"י להשתמש בביטוי "לבי אומר לי", ואי לכך נראה שאפשר לצרף דברים אלה של רמב"ן כחיזוק ועידוד לכוחם ותוקפם של הציטוטים הבאים ולכל תלמידי חכמים הנאמנים שמחדשים בהלכה ובאמונה בכל דור ודור.

⁶ רשב"א (רבי שלמה בן אדרת, ספרד מאה 13) עונה לחכם מהעיר מונפלייה שבפרובנס שזועק נגד אנשים בקהילתו שנוטים אחרי ספרי פילוסופים ופירושים מיסטיים ואלגוריים לתורה "ודורשים בהם הגדות של דופי... והם לבדם בעיניהם בעלי חכמה ואנחנו נחשבנו כבהמה. גם שמעתי גם ראיתי את הלחץ אשר הם לוחצים ונחלצים כנגד התורה וחכמיה וכמעט עוקרין כל תחומיה". רשב"א עונה לו בתשובה מחורזת כולל תוכחה לשואל עצמו שנטה לקבל מקצת מחכמות המדע וכולל אזכור הנזקים של ספר מורה הנבוכים של רמב"ם (בקטע שלא הבאנו). אבל בנושא הדרשות במעשה מרכבה, רשב"א לא נחפז להאשים את אותם אנשים משום שלבו אומר לו שאין הם מגלים שום סוד. בורותם וחוסר ידיעתם את הנושא הם שמצילים אותם מהעוון, "וסכלותם ומיעוט ידיעתם הצילום מחטאתם". מהנסתר אין הם מגלים דבר, ומן הגלוי – אין בעיה. ויחד עם זאת, הוא מתפלל מדוע "הצנועים", היינו יראי ה' הסבורים כמוהו וכשואל, אינם מוכיחים את אותם אנשים, גם אם "לא עלו במרכבה" ו"נלאו למצוא הפתח", שהרי הם דורשים ברבים וגורמים נזק לקהל הרחב ופשוטי העם. ואנו מצאנו עוד ארבעה אזכורים של הביטוי "לבי אומר לי" בשו"ת רשב"א הוא כאמור רבי שלמה בן אדרת, תלמיד רבנו יונה ורמב"ן, מאה 13 ברצלונה ספרד.

⁷ לא בלבד, אין צורך לומר.

אדם בינוני שידוע שאינו רשע, מצוה להתעסק בו ואסור להלינו, אם לא לכבודו כדתן בפרק נגמר הדין: הלינו לכבודו להביא לו ארון ותכריכין אינו עובר עליו בלא תעשה. פירש רבי יהודה בר נתן לכבודו להספידו.⁸

ספר החינוך פרשת שלח מצוה שפו – מצוות ציצית

שורש המצוה נגלה בכתוב, שהיא למען נזכור כל מצוות השם תמיד, ואין דבר בעולם יותר טוב לזכרון כמו נושא חותם אדוניו קבוע בכסותו אשר יכסה בו תמיד ועיניו ולבו עליו כל היום. וזהו שנאמר בו בכתוב [במדבר ט"ו, ל"ט] "וזכרתם את כל מצות ה'". ואמרו זכרונם לברכה [תנחומא קרח י"ב], כי מלת ציצית תרמוז לתרי"ג מצוות עם צירוף שמונה חוטיין שבציצית וחמשה קשרין שבו.⁹ ועוד אומר לי לבי שיש בו רמז וזכרון שגופו של אדם ונפשו הכל לה' ברוך הוא. כי הלבן רמז לגוף שהוא מן הארץ ... והתכלת אשר עינו כעין הרקיע ירמוז לנפש וכו'.¹⁰

תרומת הדשן פסקים וכתבים סימן רי – היזק בשעת שמחה

כאשר באו לפני לדין ר' אליעזר בר שלום ור' גרשום בר שלום, וצעק ר' אליעזר על רב גרשום על אשר נגחו ודחפו בעת סיבוב הושענות בחג הסוכות וכיון להזיקו, כאשר היה שונא לו כבר זה ימים ושנים. ונדחף כ"כ עד שנשבר עצמי כתפו ונזקק לרופא לרפואתם. ור' גרשום השיב ששָׁבב כמנהג העולם שרגילין בדחיפות בעת הזאת, ואם נדחף ממנו בלא כוונתו להזיקו אירע לי¹¹ ... דאם לא כיון להזיקו, אף על גב דודאי נתזק מכחו, היה פטור מכלום, כיון דבשעת שמחה של מצוה הזיק ... אמנם רואה אני וגם לבי אומר לי שענין כזה צריך גדר וסייג גדול, שאם ח"ו יארוב איש לרעהו במקום הזה תיבטל מצות הסבוב מפני יראת ההיזק איש מפני שונאו. ואף אם יזיק איש לחבירו בגופו בעת כזאת, עוונו גדול יותר משאם יעשה כזה במקום אחר ובשעה אחרת. האחד, שמזלזל בקדושת בית הכנסת, והשני שעושה מצות הי"ז בעבירה.¹²

⁸ מה החידוש הגדול בפסיקת אור זרוע (רבי יצחק בן משה, וינה אוסטריה, מאה 13) שהגה "מלבו", שמתעסקים בקבורת 'אדם בינוני', אבל לא בקבורת רשע שידוע שהוא בעל עבירות? ראו פירוש עלי תמר (הרב ישכר ב"ר צבי תמר, פולין-גליציה, גרמניה ואנגליה, תל אביב, מאה 20) בירושלמי תרומות פרק ח הלכה ג שמסביר כך: "פשוט שכוונת האור זרוע הוא שאסור לישראל להתעסק בקבורתו (של אדם רשע). אבל אם קרוביו ומכריו רוצים לקברו פשיטא שאין אנו מונעים הדבר מהם ... שאסור למנוע הקרובים והמכרים לקבור מתם הרשע ... אמור מעתה שבאדם בינוני מצוה על כל ישראל להתעסק בקבורתו ... וברשע אין מצוה על כל ישראל להתעסק בקבורתו, אבל קרוביו קוברים אותו ואין מונעים אותם". ומה אם אין לו קרובים ומכרים או שהם מתכחשים לו? על כך ממשיך עלי תמר ואומר: "ונראה לי כהנחה השניה, שהרי אפילו מומר ורשע גמור לכל עבירות שבתורה יש לקברו ... ואפילו האור זרוע שכתב: ותניא באל רבתי: כל הפורשין מדרכי צבור אין מתעסקים עמהם לכל דבר משמע אפילו לקבורה, רצונו לומר שאין מתעסקין בקבורתו כבשאר מתי ישראל, אבל בוודאי שיש לו קבורה ואינו נשאר מונח למאכל לכלבים. תדע שהרי שנינו במסכת שמחות שם בהלכה א: המאבד עצמו לדעת אין מתעסקין עמו בכל דבר, ובהלכה ו: הרוגי בי"ד אין מתעסקין בהם לכל דבר, ופשיטא שהם באין לקבר ישראל אלא שאין מתעסקים בקבורתם כמו בשאר מתי ישראל". נראה שיש כאן גלגולה של הלכה שבתקופה מסוימת החמירה מאד עם אנשים 'רשעים' אולי מהסוג שפרשו מהקהילה, אולי גם מוסרים ומלשינים שגרמו נזק גדול לקהילה וכעת דנים אם להביאם לקבר ישראל. אך בתקופה מאוחרת (עלי תמר הוא מהמאה העשרים) רוככה ההלכה ואין מצב שישראל שמת – רשע ככל שיהיה – לא יובא לקבורה, גם אם בצנעה ובלי 'עסק גדול'. וכל זה מ"לבי אומר לי" של אור זרוע ו"נראה לי לומר" של תלמידי תמר) שחי 800 שנה אחריו.

⁹ שציצית עולה בגימטריה 600 וביחד עם 8 החוטים 5- הקשרים, נקבל 613.

¹⁰ ראה שם בפירוט כיצד הציצית מרמזת לגוף ולנפש. מה שחשוב לעינינו הוא שלאחר שהביא סיבות פשוטות מהמקורות לטעמה של מצוות ציצית ("שורשי המצווה" בלשון ספר החינוך), אין המחבר מסתפק בכך, אלא מבקש להביא הסבר נוסף שהוא "מלבו". כך הוא עושה גם בפרשת אמור מצוה שז – בדין שתי הלחם היא מנחת ביכורי החיטים בשבועות: "ועוד אומר לי לבי בענין, כי מפני זה היתה המצוה בחטים להיות המנחה בככרות של לחם, ובמנחת שעורים בקמח, לפי שהחטים למאכל אדם". וכך גם בפרשת אחרי מות מצוה רו – בדין איסור נשיאת שתי אחיות: "ועוד אומר לי לבי בענין זה שאסור הכתוב מלישא שתי אחיות, כי אדון השלום יחפוץ בשלום כל בריותיו, וכל שכן בשלום אותן בריות שהטבע והשכל מחייבין להיות שלום ביניהם ולא קטטה ותחרות תמיד כל היום". אם רש"י פונה אל לבו כאשר אינו מוצא הסבר או פירוש בדברי חז"ל, בעל ספר החינוך פונה אל לבו כתוספת והרחבה על דברי חז"ל. זה (רש"י) לבו משלים את שלא מצא בראשונים, וזה (ספר החינוך) לבו מוסיף והולך על דורות הראשונים. וגם ספר מנחת חינוך המפרש את ספר החינוך נוקט שלוש פעמים בביטוי "ליבי אומר לי", היינו בונה קומה שלישית. אך באמת אלה היוצאים מן הכלל, בשאר ספרי המצוות לא מצאנו שימוש במונח זה.

¹¹ עד כאן דברי ר' גרשום שהזיק ומתגונן כעת בטענה שזה "מנהג העולם" ושלא התכוון להזיק. מכאן ואילך הדברים הם של בעל תרומת הדשן שמתחבט בהלכה.

¹² נראה שתרומת הדשן (רבי ישראל איסרליין, אשכנזי מאה 15) נזקק כאן להכרעה קשה משום שיש כאן אמירה מול אמירה ללא עדים וגם ללא "אומדנא" כפי שהוא מציין שם. מחד גיסא, ההלכה היא שמי שהזיק בשעת שמחה, אם לא שברור שעשה ככוונה או שיש "אומדנא" (עדות נסיבתית מסייעת) שהתכוון להזיק – פטור. מאידך גיסא, יש חשש גדול שאירועים מסוג זה ינוצלו לסגירת חשבונות בין אנשים יריבים ואוי לנו אם בית הכנסת יהפוך למקום של היזק ופגיעות תחת איצטלה ואמתלא של קדושה. מכאן אולי הלשון הכפולה: "רואה אני וגם לבי אומר". ראו גלגול הלכה זו בשולחן ערוך חושן משפט הלכות נזיקין סימן שעח סעיף ט: "בחורים הרוכבים לקראת חתן וכלה והזיקו זה את זה מומן חבירו דרך שמחה ושחוק, וכן בשאר דברי שמחה, הואיל ונהגו כן, פטורין ... מכל מקום, אם נראה לבית דין לעשות סייג וגדר, הרשות בידם". וכבר הרחיב לדון בנושא זה פרופ' אליאב שוחטמן במאמר "אחריותו בנזיקין של הממלא חובה חוקית במשפט העברי", סיני ע"ג (תשל"ג), עמ' קלז-קנד.

ש"ך חושן משפט סימן צא ס"ק לג – מקורות שנעלמו מעיני הראשונים

... אלמא דאפילו יוצאה מתחת יד חנוני הוי מחלוקת רבנן ור' יודא,¹³ וזהו דלא כפירוש רש"י והרז"ה.¹⁴ אלא ודאי הדבר ברור כדפרישית, דהמשנה ותוספתא וירושלמי וש"ס דילן כולם לדבר אחד נתכוננו. **ולבי אומר לי** שנעלם מכל הנך גדולים התוספתא והירושלמי שהבאתי ... ואילו הוי חזי להתוספתא והירושלמי לא היו נכנסים בדוחקים גדולים לפרש המשנה וברייתא בדרכים אחרים דחוקים, והיו מכוונים דרך האמת וכמו שפירשתי. ומובטח אני בחסד עליון, כד שכיבנא קא נפקי בעלי המשנה וברייתא וש"ס לאפאי דמתריצנא מילתייהו בקושטא ולית ביה ספיקא וגמגום כלל. וברוך ה' אשר האיר עיני והנחני בדרך האמת. סוד ה' ליראיו.¹⁵

חידושי מהרי"ח מסכת עירובין פרק י משנה יג – טעויות דפוס¹⁶

תוספות יום טוב: "מחזירין רטייה במקדש וכו' ולפיכך אני תמה על מה שכתב הרמב"ם" – עד כאן לשונו.¹⁷ ובאמת היא קושיא חזקה ואי אפשר להולמה. **ולבי אומר לי** דאיזה תלמיד הוסיף זה בדברי הרמב"ם לפי הנוסחא המשובשת שראה לפניו וכמו הנוסחא שהיה לפני הראב"ד וכמו שהיא ברמב"ם אשר לפני דפוס יסניץ.¹⁸

הון עשיר מסכת מכשירין פרק ב משנה י – הטבע שהטביע בי הקב"ה¹⁹

אם רוב נכרים ודאי ...²⁰. ואני הצעיר²¹ אף כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי, ומכיר אני את ערכי השפל כי מה אני ומה חיי רמה ותולעה לעמוד נגד ראשי עם קדש לסתור דבריהם, מכל מקום, כבר קדמונו רבנן כי כתר תורה מונח לכל כל הרוצה ליטול יבוא ויטול.²² ולכן, אם הייתי שותק במה שנראה לעניות דעתי שאינו מתישב

¹³ זה דיון בדין המוציא מחבירו עליו הראייה ולא ניכנס כאן לפרטי ההלכה המורכבת הזו, רק לשיח המקורות.

¹⁴ רבי זרחיה הלוי (פרובנס מאה 12).

¹⁵ שימוש שכ"ח אחר של הביטוי "לבי אומר לי" בספרות השו"ת והדיון ההלכתי הוא בברור אילו מקורות עמדו לפני הראשונים והפוסקים. כאן מעיר הש"ך (שפתי כהן - ר' שבתי ב"ר מאיר כהן, מאה 17, ליטא, מנושאי הכלים החשובים של השולחן ערוך) בביטחון רב ובשימוש בביטוי "לבי אומר לי" שרש"י ורבי זרחיה הלוי פסקו מה שפסקו בדין המוציא מחבירו עליו הראייה (במצב מסוים) משום שלא ראו את התוספתא ואת הירושלמי, ואילו רק ראו לא היו נדחקים בפירושם "והיו מכוונים לדרך האמת כמו שפירשתי". הש"ך גם סמוך ובוטוח שכאשר יגיע לעולם האמת ("כד שכיבנא") יצאו לקראתו בעלי המשנה והש"ס לקבל את פניו ("נפקי בעלי המשנה וברייתא וש"ס לאפאי") ויסכימו שפירושו הוא האמת ("דמתריצנא מילתייהו בקושטא") ושאינן בו שום ספק או גמגום. והרי לנו שימוש במטבע הלשון של רש"י "לבי אומר לי" כנגד רש"י, אך נראה שרש"י היה מקבל שימוש זה באהבה ובקורת רוח. כמאמר רמב"ם הידוע: "קבל האמת ממי שאמרה" וכמאמר רש"י עצמו בגמרא חולין ז ע"א: "שכשיבואו הבנים אחרי האבות ולא ימצאו מה לתקן, במה יתגדל שמם?".

¹⁶ מהרי"ח הוא ר' יואל ב"ר אברהם שמריה חסיד, ליטא מאה 18, מתלמידי הגור"א. הציטוט כאן הוא מפירושו למשנה בעירובין ומשמש דגם לשימוש בביטוי "לבי אומר לי" בקרב פרשני משנה אחרים

¹⁷ ההלכה היא שבמקדש מותר להסיר ולשים מחדש רטייה (תחבושת) על ידו של כהן בשבת - על מנת למנוע חציצה בעבודת הכהנים. וזה היתר מיוחד לכהנים שעובדים במקדש (ולא לכהן שלא עובד). אבל רמב"ם כותב בהלכות שבת פרק כא שההיתר הוא משום שאין איסור שבות במקדש – ולא כמסקנת הגמרא בביצה יא ע"ב, ראו שם. הכיצד טעה הרמב"ם?

¹⁸ מהרי"ח מתרץ את השאלה על רמב"ם בכך שתלמיד כלשהוא שינה או הוסיף בדברי רמב"ם בהלכות שבת את הסיבה "משום שבות". מנין לו? "לבי אומר לי". מבדיקה מהירה שערכנו נראה שיש שימוש לא-מעט ע"י גדולי ישראל בביטוי "לבי אומר לי" כמתודה להגהות ותיקון טעויות סופר או דפוס. ראו פירוש אמת ליעקב על הפסוק בבראשית יט ז: "ויאמר אל נא אחי תרעו", שמעיר על תרגום ירושלמי לפסוק: "לא ידעתי מהיכן הוציא פירוש זה, ולבי אומר דיש כאן טעות סופר וכו'". כך גם בפירושו לדברים טז יד, וכך גם מגדל עוז בהלכות עירובין פרק ז הלכה א: "ולבי אומר לי או שהיה טעות סופר בספר שהעתיק ממנו ועשה מקום קרוב במקום רחוק או טעה הסופר בדברי הראב"ד ז"ל". עוד במגיני שלמה מסכת שבת פט ע"א (פרשן על תוספות): "גם לבי אומר לי שלא יצתה קושיא זו מפי רבינו ר"י ז"ל כי אם אחד מן התלמידים כתבו על שמר", ועוד בש"ך יורה דעה סימן קעג ס"ק כט: "ולבי אומר לי שטעות נפל בספרי הרמב"ם". וכך רבים נוספים. "לבי אומר לי" משמש כלי חשוב בתיקון נוסחאות והגהת כתבי יד ודפוסים וממילא בהשפעה על קביעת ההלכה.

¹⁹ פירוש הון עשיר לשישה סדרי משנה הוא מיסודו של רבי רפאל עמנואל חי, מאות 17-18, נדד בין איטליה וארץ ישראל: צפת וירושלים.

²⁰ המשנה שם דנה באוצר תבואה המשותף לגוי ולישראל אם חייב במעשרות או לא והדבר נתון למחלוקת בין רבי מאיר וחכמים ותלוי אם יש או אין קניין לגוי להפקיע מקדושת הארץ, היינו לפטור מתרומות ומעשרות. פירוש תוספות יום טוב מפרש את המשנה כפי שמפרש והון עשיר לא לחלוק עליו ולטעון כפי שהוא אומר בהמשך דבריו: "איך אפשר שיעלה על הדעת לפרש משנה זו על פי פשוטה?!. ואנו לא ניכנס כאן בעובי הקורה, אלא נתמקד בדברי הפתיחה (ההתנצלות) של הון עשיר מהיכן הוא לוקח לעצמו את רשות הדיבור ולדון לפני גדולים ממנו.

²¹ ביטוי של ענווה אבל בלי רפיסה של גדולי ישראל רבים. ראו למשל בפירוש רשב"ם מה כח, מז ו.

²² ראו אבות דרבי נתן נוסח א פרק מא: "רבי שמעון אומר ג' כתרים הם אלו הן. כתר תורה. וכתר כהונה. וכתר מלכות. וכתר שם טוב עולה על גביהן. כתר כהונה כיצד ... כתר מלכות אפילו נותן כל כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר מלכות ... אבל כתר תורה אינו כן. עמלה של תורה כל הרוצה ליטול יבא ויטול שנאמר: הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ"ה א):. ובגמרא יומא עב ע"ב: "אמר רבי יוחנן: שלשה זירים הן; של מזבח ושל ארון ושל שלחן. של מזבח - זכה אהרן ונטלו, של שלחן - זכה דוד ונטלו, של ארון - עדיין מונח הוא, כל הרוצה ליקח - יבא ויקח".

בהיות המגיד קדוש מדבר או אדם גדול בעיני, ²³ נראה לי שהייתי נחשב לחנף גדול ומזלזל בתורה בחשבה אותה בעיני פחותה מהאיש המדבר, להיות שלכבודו איני מדקדק בה לראות אם בדקדוק דברה. ²⁴ ולכן, נא בלשון בקשה הנני שואל מחילה מהחיים ומהמתים שלא ידונו אותי לכף חובה, כי תורה היא וללמוד אני צריך. ²⁵ ולכן בדבר שאיני רואה בו ראייה גמורה או שמץ מנהו מרז"ל הקדושים המקובלים איש מפי איש, אלא סברא בעלמא, ²⁶ הטבע אשר הטביע בי הקב"ה מכריחני לצאת ממחיצתי. שאם אין אותה הסברא מתישבת על לבי, אני סותר אותה בראיות הנראות לעניות דעתי, כי באמת לבי אומר לי שאין זו הבנת אותו הענין. ולא חס וחלילה להתגדל להיות גם אני נמנה בין בעלי הסברות הטובות המה אם רעות. שאם דעתי כך הוא, אני מקבל עלי את הדין שלא יאבה ה' סלח לי. ²⁷ אבל הוא הוא הבוחן לבות וכליות ויודע כוונתי ובו בטחתי שלמען רחמי יצילני משגיאות. ²⁸

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: מהמחקר הקטן והצנוע שערכנו נראה שאם נסדר את השימוש בביטוי "לבי אומר לי" לאורך הדורות תיוצר מעין פירמידה ²⁹ שבקודקוד עומדים דברי רש"י הכפולים בפירושו לתורה ולתלמוד. קומת הביניים הראשונה, היא קומת הראשונים על המקרא ועל התלמוד תהיה ריקה למדי; קומת הביניים השנייה (מלמעלה) היא קומת האחרונים על המקרא והש"ס כבר תכיל כמה עשרות ציטוטים של הביטוי; וקומת הבסיס, היא קומת מפרשי הרמב"ם והשולחן ערוך וספרות השו"ת, תהיה עמוסה למדי. נראה שהנושא שווה מחקר נוסף ויסודי יותר, כולל עימות עם הביטוי הלכאורה סותר "כי לא מלבי" (על בסיס דברי משה בפרשת קרח, במדבר טז כח), וכל היודע דבר אודות עניין זה אנא לא ישאירו בלבו וימהר אלינו שמועתו הטובה ולקחו כי טוב.

²³ אם הייתי שותק וכובש דעתי בפני דעה של אדם שהוא גדול או קדוש בעיני.

²⁴ או אז אחשב למי שמתחנף ומזלזל בכבודה של תורה, משום שאני מעדיף את כבוד האיש יותר מכבוד התורה (עפ"י האמת שלי והבנתי, יש להדגיש).

²⁵ ראו ביטוי זה במסכת מגילה כח ע"א, ברכות סב ע"ב.

²⁶ אם אני בוחן דעה מסוימת ורואה שאין בה שום ראייה מחז"ל או מסורת "איש מפי איש", אלא היא סברא בעלמא של הכותב.

²⁷ אך אם חס וחלילה כתבתי מה שכתבתי על מנת להתגדל ולהצטרף אל "בעלי הסברות הטובות המה אם רעות", אזי אני מודיע שאני מקבל עלי את הדין שלא יאבה ה' לסלוח לי.

²⁸ נראה שאין מתאים לחתום את הדף יותר מדברים נמלצים אלה בזכות, נכון יותר חובת, כל מי שסבור שהגיע אל חקר האמת באמת ובתמים וללא פניות וחשבונות, לא להסס מלומר את דברו גם אל מול אנשים חשובים ומגידים קדושים. האמת ולימוד התורה לשמה עומדים מעל לכל חשבון או התחשבות. ראו איך הביטוי "לבי אומר לי" ("באמת לבי אומר לי") מועצם לביטוי החזק "הטבע אשר הטביע בי הקב"ה מכריחני לצאת ממחיצתי"! והדברים מזכירים את דברי אבן עזרא בהקדמתו לפירושו לתורה: "הדרך החמישית, מוסד פירושי עליה אשית, והיא הישרה בעיני, נכח פני ד', אשר ממנה לבדו אירא, ולא אשא פנים בתורה, ואחפש היטיב דקדוק כל מלה בכל מאדי, ואחר כן אפרשנה כפי אשר תשיג ידי". וכך דברי רמב"ן בהקדמתו להשגותיו על ספר המצוות לרמב"ם: "והנני עם חשקי וחפצי להיות לראשונים תלמיד, לקיים דבריהם ולהעמיד, לעשות אותם לצוארי רביד ועל ידי צמיד, לא אהיה להם חמור נושא ספרים תמיד. אבחר דרכם ואדע ערכם. אך באשר לא יכילו רעיוני אדון לפניהם בקרקע אשפוט למראה עיני. ובהלכה ברורה לא אשא פנים בתורה. כי י"י יתן חכמה בכל הזמנים ובכל הימים. לא ימנע טוב להולכים בתמים". הוא רמב"ן שכבר הזכרנו את דבריו בספר האמונה והביטחון לעיל.

²⁹ תלת ממדית או קונוס אם ניקח בחשבון גם את המימד הגיאוגרפי של פזורות ישראל.